

Η εθνική συνείδηση των Ελλήνων στο έργο του Ρήγα του Φ. Κ. Βώρου

Το άρθρο αυτό είναι εισήγηση σε Συνέδριο για το έργο του Ρήγα Φεραίου-Βελεστινλή, που πραγματοποιήθηκε στο Βόλο με πρωτοβουλία του Δημητρίου Καραμπερόπουλου ως προέδρου της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών - Βελεστίνου – Ρήγα.

Ο πλήρης τίτλος της εισήγησης είναι:

Δοκίμιο Ανίχνευσης της διαμορφούμενης κατά το 18^ο αιώνα εθνικής συνείδησης των Ελλήνων στο έργο του Ρήγα Φεραίου – Βελεστινλή (αναβίωση των όρων αυτοπροσδιορισμού των Ελλήνων – Γραικών.

Πρωτοδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Κοζάνης «Γραμμή» στις 21 και 24 Δεκεμβρίου του 2002.

Οφείλω να διευκρινίσω ότι η ενασχόλησή μου με το θέμα της εισήγησής μου είχε αφετηρία τη συντονιστική ενασχόλησή μου με ένα σχολικό βιβλίο Ιστορίας με τίτλο: **Πολιτιστική προσφορά του Ελληνισμού από την Αρχαιότητα ως την Αναγέννηση**¹. Ένα τέτοιο βιβλίο για τα παιδιά της Α΄ Λυκείου έπρεπε να διευκρινίζει κάπου και τον όρο αυτοπροσδιορισμού των Ελλήνων. Πότε τα ποικιλώνυμα ινδοευρωπαϊκά φύλα² αυτοπροσδιορίστηκαν με το όνομα Έλληνες; Ποιο ήταν το συνειδησιακό περιεχόμενο του όρου αυτού διαμέσου των αιώνων; Ποια άλλα ονόματα χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς; Μέσα σε ποιες συνθήκες και για ποιο συνειδησιακό λόγο αναβίωσε ο όρος Έλληνες;

Η αρχή αυτής της ιστορίας αυτοπροσδιορισμού των Ελλήνων φαίνεται ότι βρίσκεται ή ανιχνεύεται σε ιστορικές διαδικασίες του 6^{ου} αι π.Χ., το τέλος της στις μέρες του Ρήγα Φεραίου και του Αδαμάντιου Κοραή.

Θα προσπαθήσω να δείξω ότι μέσα από διαδικασίες εθνικής αυτοσυνειδησίας έφτασαν σε συνειδητή επιλογή των όρων Έλληνες – Γραικοί, ο πρώτος (ο Ρήγας) με κείμενα επαναστατικά, ο δεύτερος (ο Κοραής) με κείμενα φιλολογικά. Το νόημα της επιλογής αυτής νομίζω

¹ Για την περίπτωση αυτή είχα την τιμή να είμαι συντονιστής της συγγραφικής ομάδας την οποία αποτελούσαν έξι εκλεκτοί συνάδελφοι: οι Ασημομύτης Βασίλης, Γρυντάκης Γιάννης, Κατσουλάκος Θεόδωρος, Κόνδης Σωτήρης, Μπουλώτης Χρήστος, Σκουλάτος Βασίλειος.

² Αναφέρονται 32 συνολικά: Ίωνες, Αιολείς, Δωριείς, Μακεδόνες...Πίερες...Γραικοί (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Ι.Ε.Ε.) Α΄365. Επίσης Φ.Κ.Βώρου, **Συμβολή στην Ιστορία της Έννοιας Έθνος** (Ειδικό ανάτυπο με το περιοδικό Εκπαιδευτικά, τεύχος 44) σελ. 8. Και το κείμενο αυτό υπάρχει στην ιστοσελίδα μας www.voros.gr

ότι θα γίνει πιο κατανοητό αν επιχειρήσουμε πρώτα μια σύντομη αναδρομή στην ιστορική πορεία των όρων αυτών. Συγκεκριμένα:

1. Ως την αρχαϊκή εποχή (6^{ος} αι. π.Χ.) τα ινδοευρωπαϊκά φύλα³ που είχαν εγκατασταθεί στο νότιο τμήμα της Βαλκανικής λέγονται Ίωνες, Αχαιοί, Μακεδόνες, Θεσσαλοί, Μάγνητες, Μολοσσοί, Ακαρνάνες, Αρκάδες, Κύπριοι... (συνολικά 32 ονόματα είναι γνωστά από την αρχαία γραμματεία). Τα ονόματα Πανέλληνες και (σε πτώση γενική) «ευρυχώριο Ελλάδος» τα βρίσκουμε σε χρόνους προκλασικούς, αλλά χωρίς συγκεκριμένη αναφορά σε κάποιο πλήθος ανθρώπων ή ορισμένο γεωγραφικό χώρο.

2. Για πρώτη φορά ο σύνθετος όρος **Ελλανοδίκαι** (περί το 580 π.Χ.) φαίνεται ότι δήλωνε κάποια αρμοδιότητα να κρίνουν αυτοί ποιοι ήταν Έλληνες, για να λάβουν μέρος στους Ολυμπιακούς Αγώνες⁴. Με αυτή την αρμοδιότητα τους βρίσκουμε στο γνωστό επεισόδιο με το βασιλιά της Μακεδονίας Αλέξανδρο Α', που απάντησε σε ερώτημά τους-κατά την αφήγηση του Ηρόδοτου⁵ και « απέδειξε ως εἴη Αργεῖος και εκρίθη Ἕλλην εἶναι και αγωνιζόμενος στάδιον συνεξέπιπτε τῷ πρώτῳ)= και απέδειξε ότι ήταν Αργεῖος και αναγνωρίστηκε ότι είναι Έλληνας και πήρε μέρος στους αγώνες δρόμου στο στάδιο και τερμάτισε μαζί με τον πρώτο).

3. Φαίνεται όμως ότι η περσική απειλή από το 499 π.Χ. (ίσως και παλιότερα για τις αποικίες) και περισσότερο από το 480 π.Χ. ωθούσε βαθμιαία τους κατοίκους των αποικιών και της μητρόπολης στη συνειδητοποίηση ότι είχαν κοινά γνωρίσματα, που τους επέτρεπαν ή τους επέβαλλαν να ενωθούν για να αντιμετωπίσουν τον κοινό κίνδυνο. Νομίζω ότι αρχή τέτοιας συνειδησιακής διαδικασίας και επίκληση στη συγγένεια για λόγους αλληλεγγύης διαβάζω στο επίγραμμα των Αθηναίων για τους Μαραθονομάχους: «Ελλήνων προμαχούντες Αθηναίοι Μαραθώνι χρυσοφόρων Μήδων εστόρεσαν δύναμιν».

Για πρώτη φορά ακούμε (διαβάζουμε) οι κάτοικοι μιας πόλης να διακηρύσσουν ότι πολέμησαν υπερασπίζοντας το ευρύτερο σύνολο των Ελλήνων.

4. Η επανεμφάνιση του περσικού κινδύνου και η επιδιαιτησία που ανέλαβε ο Μεγάλος βασιλιάς για τις ελληνικές πόλεις με την Ανταλκίδειο Ειρήνη (387 π.Χ.) φαίνεται ότι προκάλεσε εντονότερη

³ Για την ινδοευρωπαϊκή καταγωγή των Ελλήνων: το α' κεφάλαιο του σχολικού βιβλίου που μνημόνευσα. Επίσης, I.E.E., Α' 357-379 (έγραψε ο Μιχ. Σακελλαρίου) και R.J.Hooper, **Οι πρώτοι Έλληνες** (μετ. Τάσος Δαρβέρης, εκδ. «Βάνιας», 1989) ειδικά το κεφάλαιο 3.

⁴ «Εκδοτική Αθηνών», **Ολυμπιακοί Αγώνες**, σελ. 66-73 (έγραψε ο Μαν. Ανδρόνικος), I.E.E., Β' 478-479. Ηρόδοτος, **Ιστορία**, Ε' 22. Φ.Κ.Βώρος, *ανάτ.* σελ. 10 (**βλέπε τη σημείωση 2**).

⁵ Ηρόδοτος, Ε, 22

συνειδησιακή προτροπή για ένωση των Ελλήνων και τιμωρία των Περσών. Αυτή τη συνειδησιακή κατάσταση εκφράζει ιδεολογικά κυρίως ο Ισοκράτης⁶ και ενσαρκώνει πολιτικά και στρατιωτικά ο Φίλιππος Β΄ της Μακεδονίας. Το στρατιωτικό μέρος της πολιτικής του Φιλίππου το ολοκλήρωσε ο Αλέξανδρος⁷. Στις μέρες του εμφανίζεται η ιδιότητα του Έλληνα ως ουσία συνείδησης, που υποδεικνύει και τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς αντίστοιχης. Είναι χαρακτηριστικό ένα περιστατικό που συνέβη μετά τη μάχη στο Γρανικό. Εκεί αιχμαλωτίστηκαν Έλληνες μισθοφόροι που υπηρετούσαν τους Πέρσες. Και σημειώνει σχετικά ο Αρριανός⁸: «Τούτους ο Αλέξανδρος δήσας (αφού τους έδεσε) απέστειλεν εις Μακεδονίαν εργάζεσθαι (με το αιτιολογικό) ότι Έλληνες όντες παρά τα κοινή δόξαντα τοις Έλλησι υπέρ των βαρβάρων και εναντία τη Ελλάδι εμάχοντο».

Διαφαίνεται, νομίζω με ευκρίνεια διαμορφωμένη στις συνειδήσεις η έννοια του ανήκουμε ή συνανήκουμε σε κάποιο εθνικό σύνολο⁹ και η ιδιότητα αυτή συνεπάγεται δικαιώματα και υποχρεώσεις, υποβάλλει κάποιους κανόνες επιλογών και συμπεριφοράς.

5. Κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους έχει διαμορφωθεί ενιαία πολιτισμική συνείδηση, σημειώνουν οι ειδικοί ερευνητές. Την περίοδο των διαλέκτων έχει διαδεχτεί η περίοδος της «Κοινής» γλώσσας. Επιπλέον, κυκλοφορούν σε όλον τον ελληνιστικό κόσμο: έμποροι, ναυτικοί, καλλιτέχνες, αθλητές ελληνικής καταγωγής, φορείς του ελληνικού πολιτισμού. Η ελληνική γλώσσα γίνεται μέσο επικοινωνίας

⁶ «Εκδοτική Αθηνών», **Ιστορία των Ολυμπιακών Αγώνων** (έχουν γράψει υπό την γενική εποπτεία του Ν. Γιαλούρη οι: Μ. Ανδρόνικος, Ι.Θ. Κακριδής, Ι. Σακελλαράκης και άλλοι), σελ.111

⁷ N.G.L.Hammond, **Το θαύμα που δημιούργησε η Μακεδονία** (μετ. Φ. Κ.Βώρος), 163-204: «Η Πολιτική του Φιλίππου», σελ. 205 και πέρα: «Η συνέχεια αυτής της πολιτικής από τον Αλέξανδρο».

⁸ Αρριανός, **Ανάβασις Αλεξάνδρου**, Α΄16

⁹ Παλαιότερα ο όρος έθνος σήμαινε σύνολο όχι μόνο ανθρώπων αλλά και ζώων (π.χ «έθνος μελισσάων»). Στους χρόνους του Αριστοτέλη χρησιμοποιήθηκε με συχνότητα για να δηλώνει λαούς ή ομάδες μικρότερες (ανθρώπων). Το νόημα που γνωρίζουμε εμείς σήμερα, συνείδηση των ατόμων ότι ανήκουν φυλετικά ή πολιτισμικά σε ένα εθνικό σύνολο και για το λόγο αυτό έχουν δεσμούς, προσδοκίες, υποχρεώσεις, αυτό το νόημα είναι πολύ μεταγενέστερο (Φ. Κ. Βώρος, **Συμβολή στην Ιστορία της έννοιας του Έθνους**, ειδική έκδοση για το περιοδικό Εκπαιδευτικά –τεύχος 44- σελ. 13-14, όπου έχει καταγραφεί μέρος της σύγχρονης βιβλιογραφίας. Δείτε παραπάνω και σημ. 2). Ενδεικτικά εδώ σημειώνω: E. Gellner, **Nations and Nationalism**, E.J.Hobsbawm, **Έθνη και Εθνικισμός** (από το 1789 έως σήμερα), μετ. Χρυσ. Χάντρις, εκδ. «Καρδαμίτσα» 1994.

Δόμνα Μιχαήλ, **Έθνη, Εθνικισμός και Εθνική συνείδηση**, εκδ. «Λεβιάθαν»

για ποικιλώνυμους λαούς και έχει διαμορφωθεί ενιαία πολιτισμική ατμόσφαιρα¹⁰.

6. Η Ρωμαϊκή κατάκτηση βρήκε τον Ελληνισμό –σε αυτή τη φάση των διεργασιών- με ενιαία ιστορική παράδοση, κοινή γλώσσα, καλλιτεχνικές μορφές, συνολική πολιτισμική συνείδηση¹¹. Στα πλαίσια του οικουμενικού Ρωμαϊκού Κράτους απόκτησαν το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη (με το γνωστό διάταγμα *Constitutio Antoniniana*, 212 μ.Χ.) και διατήρησαν και αργότερα οι Έλληνες –ως πολίτες του Ανατολικού Ρωμαϊκού (Βυζαντινού) Κράτους- την προσωνομία Ρωμαίοι. Ταυτόχρονα και παράλληλα οι Έλληνες ταυτίστηκαν με τους ειδωλολάτρες¹² και έτσι το Ρωμαίοι διατηρήθηκε και ενισχύθηκε για λόγους ποικίλους:

- Εξέφραζε την οικουμενικότητα του κράτους.
- Επισκίαζε ή παραμέριζε το διαβλητό όρο Έλληνες= ειδωλολάτρες.
- Έπαυσε να είναι επαχθές, αφότου έπαψε να υπάρχει ρωμαϊκή εξουσία σε μια κοινωνία που απομακρυνόταν διαρκώς από τη Ρώμη –τη ρωμαϊκή παράδοση- γλωσσικά¹³, θρησκευτικά, γενικά πολιτισμικά.

7. Η κατάσταση αυτή άρχισε να κλονίζεται και να διαφοροποιείται ύστερα από τη στέψη του Καρλομάγνου (Χριστούγεννα του 800 μ.Χ.)¹⁴, οπότε δημιουργήθηκε δεύτερο «νόμιμο» Ρωμαϊκό Κράτος, και ύστερα από τα σχίσμα (1054) και τη λατινική διείσδυση στην Ανατολή¹⁵. Άρχισε βαθμιαία να διαμορφώνεται κλίμα αντιλατινικό και φρόνημα ελληνικό. Στους χρόνους αυτούς, μετά το 1204, αρχίζει να αφυπνίζεται η

¹⁰ Fr.W.Walbank, **Ο Ελληνιστικός Κόσμος** (μετ. Τάσος Δαρβέρης, εκδ. «Βάνιας», 1993) σελ. 79 κ.π., 105: «Ο Ελληνιστικός Κόσμος, ένας κόσμος ομοιογενής;»:Ελληνική γλώσσα και Φιλοσοφία, Ελληνικοί Σύλλογοι, Πρέσβεις, Γιατροί.

¹¹ Νίκος Σβορώνος, **Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστοριογραφίας**, «Θεμέλιο», σελ. 146: «Ο Ελληνισμός αποτελούσε ήδη μια ιστορικά συγκροτημένη ενότητα...»

¹² Νίκος Σβορώνος, ο.π. σελ. 95-115, I.E.E., ΙΑ΄ 349.

Ελ. Γλύκατζη – Αρβελέρ, **Η Πολιτική Ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας**, σελ. 105-112, Φ.Κ.Βώρος, ο.π. 25 (δείτε τη σημ. 2)

¹³ Από τον 4^ο κιόλας αιώνα ο γλωσσικός εξελληνισμός ήταν εμφανής ακόμα και στο επίπεδο της διοίκησης. Στις μέρες του Ιουστινιανού επικράτησε η ελληνική γλώσσα και στη νομοθεσία. Στο προοίμιο μιας νεαρής (κατά το 534 μ.Χ.)ο αυτοκράτορας έγραψε: «ου τη πατρίω γλώττη (όχι δηλ. στη ρωμαϊκή – λατινική) τον νόμον ξυνεγράψαμεν, αλλά η κοινή τε και ελλάδι, ώστε γνώριμον είναι τοις υπηκόοις». Βλέπε (για την πορεία του γλωσσικού εξελληνισμού του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους): Δ. Φωτιάδη, **Η Επανάσταση του Εικοσιένα**, Α΄82-85 και Φ.Κ.Βώρου, ο.π., σελ. 24, σημ. 44

¹⁴ Δ. Α. Ζακυθινός, **Βυζαντινή Ιστορία**, 324-1071 (1972), σελ. 13.

¹⁵ Προνόμια στους Ενετούς και Γενουάτες, Σταυροφορίες ενοχλητικές για τον ελληνοβυζαντινό κόσμο, ιδιαίτερα η Δ΄ Σταυροφορία (1204) και η Φραγκοκρατία (1204-61).

συνείδηση των Ελλήνων ως έθνους¹⁶. Σύγχυση αισθημάτων και προσανατολισμού παρατηρείται τους τελευταίους αιώνες του Βυζαντίου, όταν στις συνειδήσεις συγκρούονται:

- Αισθήματα κινδύνου από την Ανατολή (Ενωτικοί με τη Ρώμη)¹⁷.
- Αισθήματα αντιπάθειας προς τους Δυτικούς και αναζήτηση δυνάμεων στον Ελληνισμό ως Έθνος¹⁸.
- Αισθήματα αποστροφής ακόμη προς το όνομα Έλληνες, γιατί θύμιζε ειδωλολατρία¹⁹.

8. Την «Άλωση της Πόλης» (1453) ακολουθεί πρώτα μακρά περίοδος μαρασμού και μοιρολατρίας, «πάλι με χρόνια με καιρούς πάλι δικά μας είναι». Η αντίθεση προς τον κατακτητή (οικονομική, θρησκευτική, πολιτική, γενικά πολιτισμική) συντελούσε σε αναπόληση του παρελθόντος και σε συντήρηση και **ενίσχυση της εθνικής συνείδησης**. Όταν οι συνθήκες της οικονομικής ζωής βελτιώθηκαν με την ανάπτυξη του εμπορίου²⁰ και των παροικιών²¹, τη θέση της μοιρολατρίας διαδέχτηκαν η ελπίδα και η αυτοπεποίθηση²².

Και την κατάσταση της αμάθειας άρχισε να εκτοπίζει η παιδεία με την προσδοκία πως «η παιδεία θα φέρει ελευθερία». Είναι η εποχή του Ρήγα και του Κοραή, του Ανώνυμου της Νομαρχίας, της Φιλικής Εταιρείας και του Ελληνόγλωσσου Μουσείου, της Φιλόμουσης Εταιρείας²³.

¹⁶ Απόστ. Βακαλόπουλος, **Νέα Ελληνική Ιστορία**, (1204-1975), Θεσσαλονίκη, 1979, σελ. 9-16.

Ν. Σβορώνος, **Ανάλεκτα**, 114-115, 145-161 («Η Ελληνική Ιδέα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία»), 387-91,

¹⁷ Δ. Κυδώνης: Τίνες Ρωμαίοι Ρωμαίων οικειότεροι σύμμαχοι; Η γαρ εκείνων πόλις της ημετέρας μητρόπολις γέγονεν...» P.G.154,977) (από το βιβλίο της Μ. Μαντουβάλου, **Κείμενα και Μελέτες**, σελ. 104.

¹⁸ Γ. Γεμιστός – Πλήθων: «Έλληνες εσμέν ων ηγείσθε τε και βασιλεύετε ως η φωνή ημών και η πάτριος παιδεία μαρτυρεί». Ανάλυση του Υπομνήματος αυτού του Πλήθωνα στο: Παν. Κανελλόπουλου, **Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος**, τ. 2, σελ. 27 κ.π. Επίσης Ι.Ε.Ε., Θ', 283, 289. Ο Ν. Σβορώνος, (**Ανάλεκτα** 159) θυμίζει του Μάρκου Ευγενικού: «Κορυφή της καθ' ημάς οικουμένης η Ελλάς».

¹⁹ Γ. Σχολάριος – Γεννάδιος, Έλληνων την φωνήν ουκ αν ποτέ φαίην έλλην είναι» Ι.Ε.Ε., ΙΑ' 359

Ν. Ψημμένος, **Νεοελληνική Φιλοσοφία**, Α' 69 κ.π., 94 κ.π., 100 κ.π., 125 κ.π.

²⁰ Σε μια μελέτη του Δ. Βικέλα (**Η Ελλάς προ του 1821**, σελ. 18-19) γράφτηκε πριν έναν αιώνα: «Ο μοχλός ο ανεγείρας το έθνος εκ του ληθάργου υπήρξεν το εμπόριον...». Βλέπε επίσης: Δ. Φωτιάδη, **Η Επανάσταση του Εικοσιένα**, Α' 132-137.

²¹ Ν. Ψυρούκη, **Το παροικιακό φαινόμενο** (1972) και **Ιστορικός χώρος και Ελλάδα** (1983).

²² Εκφράζεται κυρίως από τον Ανώνυμο συγγραφέα της **Ελληνικής Νομαρχίας** (1806)

²³ Τηλέμαχος Βελιανίτης, **Η Φιλόμουσος Εταιρεία** (1993)

9. Οι Έλληνες νιώθουν αυτοπεποίθηση, σε μια περίοδο που εκτός από την οικονομική ανάκαμψη και την εκπαιδευτική τους δραστηριότητα, ενθαρρύνονται από τη γενικότερη ευνοϊκή γι' αυτούς συγκυρία:

- Ταπείνωση της Οθωμανικής Εξουσίας με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774).
- Διάδοση του Φιλελευθερισμού με τη Γαλλική Επανάσταση (1789).
- Ταπείνωση της Οθωμανικής Εξουσίας με τη συνθήκη του Ιασίου (1792).
- Συμπτώματα εσωτερικής αδυναμίας της Οθωμανικής Εξουσίας (με τη διακήρυξη ανεξαρτησίας τοπικών αρχόντων, π.χ. Αλή πασά, Πασβάνογλου)

Φαίνεται να πλησιάζει η ώρα της Ελευθερίας. Οι Έλληνες νιώθουν την ανάγκη να αρχίσουν έγκαιρα την προετοιμασία τους. Χρειάζονται ιδεολογία (που την εμπνέονται από το παρελθόν²⁴ και το παρόν) χρειάζονται οργάνωση και σημαία /ιδεολογία. Πρώτα από όλα το όνομά τους, αυτό που μιλάει βαθιά στη συνείδησή τους. Μερικά άτομα ζουν πιο έντονα το παρελθόν και το παρόν και αναλαμβάνουν το ρόλο σημαιοφόρου για αφύπνιση και καθοδήγηση. Πρώτος σημαιοφόρος με συνείδηση των δυνάμεων αφύπνισης και επαναστατική συνείδηση αναδείχτηκε ο Ρήγας Βελεστινλής. Αυτό φαίνεται και στην ορολογία που χρησιμοποιεί (Έλλην ή Γραικός, όχι Ρωμιός) για την αφύπνιση του έθνους, το οποίο προσπαθεί να κινήσει στο δρόμο της ελευθερίας.

10. Δείγματα από το έργο του:

Πρώτα επιθυμώ να επισημάνω ότι ο πατριωτικός ζήλος του Ρήγα εκδηλώθηκε το 1790, όταν δημοσιεύτηκε το **Φυσικής Απάνθισμα**. Κάτω από τον τίτλο του έργου διαβάζουμε

- Δια τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας...προς ωφέλειαν των ομογενών».

Στις σελίδες δ' - ε' διαβάζουμε την αφιέρωση του έργου στο

Χριστόδουλο Κιρλιάνο με τα ακόλουθα λόγια:

- «Ο ένθερμος ζήλος όπου τρέφεις δια την ανέγερσιν του ποτέ λαμπροτάτου γένους των Ελλήνων...φιλόανθρωπον και φιλέλληνα σε κηρύττει,...να απολαμβάνης τον θαυμασμόν και έπαινον του ελληνικού γένους».

²⁴ Ακόμα και στο νάρθηκα των ναών βρίσκουν οι αγιογράφοι θέση για τους αρχαίους σοφούς, κάτι που σε άλλες ώρες θα χαρακτηριζόταν βεβήλωση. Αυτή η αναφορά στην αρχαιότητα, στο προρωμαϊκό παρελθόν του Ελληνισμού, διώχνει από τις συνειδήσεις έστω και την ανοχή του ονόματος Ρωμαίος. Μπορούσε αυτό το όνομα στις συνειδήσεις να στεγάζει τον Αριστοτέλη ή των Πλάτωνα; (Για τους αρχαίους σοφούς ως θέμα εικονογράφησης στο: Φ. Κ. Βώρου, ο «Ο σοφός Θουκυδίδης» στο βιβλίο **Η διδασκαλία της ιστορίας με αξιοποίηση της Εικόνας**, σελ. 116-119, όπου και σχετική βιβλιογραφία).

Στην επόμενη σελίδα διευκρινίζει τα αισθήματά του, τα κίνητρα της συγγραφικής αυτής ενέργειας:

- «Όντας φύσει φιλέλληνα δεν ευχαριστήθηνα μόνον απλώς να θρηνησω την κατάστασιν του γένους...».

Τι ο ίδιος είχε εμπνευσθεί από τη σπουδή της Αρχαίας γραμματείας – ιστορίας προκύπτει από ό,τι γράφει ο ίδιος για τη γλωσσική προτίμησή του υπέρ της απλής νεοελληνικής: « Η αιτία όπου μετεχειρίσθηνα ύφος απλούν ήταν δια να μη προξενήσω με την γριφότητα του ελληνισμού (=αρχαϊσμού) εις τους άλλους εκείνο που ο ίδιος έπαθα σπουδάζοντας». Αυτά στην αρχή του συγγραφικού έργου του²⁵.

Προς αυτή την πτυχή της παιδείας του Ρήγα αλλά και των πηγών της ιδεολογίας τους συνδέεται προφανώς και το ότι μετέφρασε τον **Νέον Ανάχαρσιν**²⁶, όπου ο συγγραφέας του υμνεί το μεγαλείο του αρχαίου Ελληνικού Κόσμου²⁷ και όπου ο Ρήγας ως μεταφραστής (στη σελ. 159 της μετάφρασης) επικρίνει Γερμανό συγγραφέα για όσα συκοφαντικά είχε γράψει για το Νέο Ελληνισμό²⁸.

Ύστερα στα Επαναστατικά κείμενα του Ρήγα:

- Νέα Πολιτική Διοικήσεις
- Τα Δίκαια του Ανθρώπου
- Το Σύνταγμα
- Θούριος
- Ύμνος Πατριωτικός...

βρίσκουμε συσσωρευτικά πλέον τα εκφραστικά στοιχεία που δηλώνουν την εθνική συνείδηση και ιδεολογία του Νέου Ελληνισμού σε ώρα επαναστατικής έξαρσης.

Από τον Πατριωτικό Ύμνο της Ελλάδος και όλης της Γραικίας προς ξαναπόκτησιν της αυτών ελευθερίας

- Στροφή 6: Παράδειγμά μας είναι/ των προπατόρων μνήμα
- Στροφή 35: Αυτούς τους θαυμαστούς (Αλέξανδρο, Λεωνίδα...)/ ήρωας εκλεκτούς.../ **ότι είναι πρόγονοί μας...**
- Στροφή 36: Χυθήτε στην Γραικίαν / διώξτε την τυραννίαν

Από το Νέα Πολιτική Διοικήσεις:

Σελ. 15: Ο λαός απόγονος των Ελλήνων...

²⁵ **Φυσικής Απάνθισμα**, (1790), σελ. ζ'.

²⁶ Έργο του Barthelemy. Ο συγγραφέας στο πρόσωπο του ήρωά του, τον Νέο Ανάχαρση, ξεναγεί τους αναγνώστες του στην ελληνική πόλη, στον ελληνικό πολιτισμό του 4^{ου} αι. π.Χ. Και η ξενάγηση είναι ύμνος.

²⁷ Απ. Β. Δασκαλάκη, **Μελέται περί του Ρήγα Βελεστινλή**, σελ. 368.

Κυρ. Σιμόπουλου, **Έλληνες και Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα**, τ. Β' (Γ' έκδ. 1981), σελ. 390, σημ 1.

²⁸ Ανάλογη κριτική έγραψε και ο Κοραΐς.

Από τα Δίκαια του Ανθρώπου (άρθρα 23,26,27,28,31):

- Αυτεξουσιότητα του έθνους...
- Δύναμιν του έθνους ...επίτροποι του Έθνους...
- Εξουσίαν του έθνους...
- Ένα έθνος έχει δίκαιον να μετασχηματίζει την νομοθεσίαν του

Από το Σύνταγμα:

- άρθρο 1: Η Ελληνική Δημοκρατία..
- άρθρο 2: Ο ελληνικός λαός...
- άρθρο 4: Ελληνίδα, Ελλάδα, Έλλην, ελληνική διάλεκτος, ελληνική κάλαμος.
- άρθρο 5: Αξιέπαινος όστις επιστρέφει εις την Ελλάδα
- άρθρο 21: παρισταίνει όλο το έθνος.
- άρθρο 53: εις την απλήν των Ελλήνων γλώσσαν.
- άρθρο 55 § ιε': τας ανταμοιβάς του έθνους.
- άρθρο 61: εν ονόματι του ελληνικού λαού (οι νόμοι).
- άρθρο 102: το θησαυροφυλάκιον του έθνους.
- άρθρο 109 : όλοι οι Έλληνες είναι στρατιώται (της Πατρίδος).
- άρθρα 115-117: περί των εθνικών συνελεύσεων.
- άρθρο 118: ο ελληνικός λαός είναι σύμμαχος με τα ελεύθερα έθνη.
- άρθρο 119: οι Έλληνες δεν ανακατώνονται εις την διοίκησιν άλλων εθνών.
- άρθρο 122: η νομοθετική βεβαιοί...όλους τους Έλληνας.
- άρθρο 123: η Ελληνική Δημοκρατία τιμά...το γηρατειόν.

Και σε άλλα κείμενα το Ρήγα βρίσκουμε εκφράσεις παραπλήσιες προς τις παραπάνω, όπως π.χ.

- Η σημαία της Ελληνικής Δημοκρατίας.
- Όλοι οι Έλληνες στρατιώται.
- Το φόρεμα των Ελλήνων στρατιωτών.
- Κάθε Έλλην και Ελληνίς...ρόπαλο.

Από τον **Θούριο** μεταφέρουμε λίγους στίχους (55-58):

«Ως πότε οφφικιάλος σε ξένους βασιλείς: (άραγε απευθύνεται στους Φαναριώτες;)

Έλα να γίνεις στύλος της ίδιας σου φυλής....

Κάλλιο για την Πατρίδα κανένας να χαθεί

ή να κρεμάσει φούντα για ξένον στο σπαθί²⁹

Στο κείμενο που φέρεται ως Marsaillaise³⁰ του Ρήγα διαβάζουμε:

Γραικοί ανδρειωμένοι

ορμήσατε ευπειθείς

²⁹ Απ. Βακαλόπουλου, **Ιστορία του Νέου Ελληνισμού**, Ε'156-157

³⁰ Μαρίας Μαντουβάλου, **Κείμενα και Μελέτες**, σελ. 42-43

και όλοι ενωμένοι
στα όπλα παρευθύς...

Βέβαια η αναβίωση της αρχαίας επωνυμίας των Ελλήνων και της γενικότερης ανασύνδεσης του Νέου Ελληνισμού με τους αρχαίους προγόνους συναντούσε και αντιδράσεις ποικίλες με κίνητρα ποικίλα:

- Η άποψη της εκκλησιαστικής ηγεσίας, γνωστή και από παλαιότερα³¹ εκφράστηκε σαφέστερα, σχεδόν εχθρικά, με την εγκύκλιο του 1819³².
- Για την άποψη των Φαναριωτών παρατηρούσε ο Κ. Κούμας: «Ονομάσαντες εαυτούς περιβλεπτον γένος των Ρωμαίων (βλασφημίαν ήκουαν, αν τους ονόμαζέ τις Γραικούς ή Έλληνας) δεν ήθελαν να έχουν κοινωνίαν με τους αναξίους της συγγενείας των πραγματευτάς ή τεχνίτας»³³.

Υπολείπεται σύντομη αναφορά στον όρο Γραικοί. Για αιώνες πολλούς φαίνεται ότι είχε εκτοπιστεί, όπως και το Έλληνες, από το Ρωμαίοι- Ρωμιοί.

Στις παραμονές της Παλιγγενεσίας, μέσα σε ατμόσφαιρα έντονης αυτοπεποίθησης και επαναστατικού ζήλου ο Ελληνισμός αναζήτησε τα γηγενή στοιχεία αυτοπροσδιορισμού. Και οι μελετητές της αρχαίας ελληνικής γραμματείας αναζήτησαν τα αρχαία ονόματα³⁴.

Και τεκμηρίωσαν την άποψή τους υπέρ των δύο ονομάτων Έλληνες – Γραικοί. Πρώτος όσο γνωρίζω ο Ευγ. Βούλγαρης (μεταφράζοντας –το 1768- το περί Διχονοιών) εξηγεί γιατί προτιμάει το Γραικός: «από Γραικού τινός το παλαιόν ονομαζόμενοι Γραικοί και ύστερον Έλληνες»³⁵. Και προσθέτει: τα έθνη άπαντα της Ευρώπης...δε γνωρίζουσι το Γένος (ημών) με άλλο όνομα»...(οι Ιταλοί λένε την Ελλάδα Graecia, οι Άγγλοι Greece, οι Γερμανοί Griechenland κλπ.)

Ο Καταρτζής (1783) εκφράζει τη δυσφορία του για την επιλογή ρωμαίος- ρωμιός (που είχε επικρατήσει αιώνες πριν) αλλά και προσθέτει: «Οξ από τους σπουδαίους μας οπού είπα (ποιους υπαινίσσεται;) όλο το έθνος σήμερα, όταν λέν έλληνα νοούν ειδωλολάτρη»³⁶. Και δεν κρύβει τον πόνο του για τη δουλεία της πατρίδας (Ελλάδος ή Γραικίας), που

³¹ Ν. Σβορώνος, *Ανάλεκτα*, 114-115

³² Φ.Κ.Βώρου, *Δικίμια Εισαγωγής στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, σελ. 145-147 όπου το κείμενο της Εγκυκλίου.

Π. Πιπινέλη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, (1927), σελ. 43.

³³ Κ. Κούμας, *Ιστορία των Ανθρωπίνων Πράξεων*, τόμος 12^{ος}, Βιέννη, σελ. 535.

³⁴ Ακόμη και για την ονοματοθεσία των παιδιών, επιλογή που αποδοκίμασε έντονα το Πατριαρχείο (το 1819).

Κ.Θ.Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, στο Ι.Ε.Ε., τόμο ΙΑ΄, σελ. 340-341 (έγραψε ο Κ. Θ. Δημαράς).

³⁵ Ι.Ε.Ε., ΙΑ΄, 349.

³⁶ ο.π. 349. Επίσης Μαρίας Μαντουβάλου, ό.π. 98-99.

είχαν δοξάσει αρχαίοι και βυζαντινοί πρόγονοι, που ήταν Έλληνες ως εθνότητα (Θεμιστοκλής, Περικλής, Βελισάριος, Βουλγαροκτόνος)....

Κυρίως όμως τη σκυτάλη για την αποκατάσταση των αρχαίων όρων Έλληνες – Γραικοί παρέλαβε ο Κοραής³⁷, λίγα χρόνια ύστερα από το θάνατο του Ρήγα, ο οποίος συνειδητά καταπώς φαίνεται τα είχε χρησιμοποιήσει ως έμβλημα εθνικής επαναστατικής ιδεολογίας στο έργο του. Η αρχαία πηγή της πληροφορίας για τα δύο ονόματα νομίζω είναι πρώτα ο Αριστοτέλης. Στα **Μετεωρολογικά**³⁸ του αναφέρεται σε κάποιο μυθολογικό κατακλυσμό, που είχε κρατήσει η συλλογική μνήμη και προσθέτει: «Περί την Ελλάδα την αρχαίαν...(ένθα) ώκουν οι τότε καλούμενοι Γραικοί νυν δε Έλληνες».

Έτσι συμπτωματικά συνδέονται περί την ονομασία των Γραικών – Ελλήνων δυο κορυφαία ονόματα του ελληνισμού: ένας αρχαίος γίγαντας της φιλοσοφίας και 22 αιώνες αργότερα ο πρωτομάστορας της παλιγγενεσίας. Εκείνον η φιλοσοφία τον κατέτεξε στους μεγάλους θεμελιωτές της, τούτον η εθνική μνήμη τίμησε και τιμά επάξια.

Ο Κοραής έχυσε τα πρώτα δάκρυα για τον άδικο χαμό του Ρήγα, πιθανότατα λόγω προσωπικής φιλίας³⁹, αλλά και εθνικής ευαισθησίας και προσδοκίας ότι ο θάνατος του Πρωτομάρτυρα και των αντάξιων συντρόφων του θα έφερνε συντομότερα την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων.

Ο Ανώνυμος συγγραφέας της Νομαρχίας (ίσως ο ίδιος ο Κοραής)⁴⁰ του αφιέρωσε -με λόγους θερμούς- το έργο που εκφράζει την αυτοπεποίθηση του Ελληνισμού για την αναμενόμενη, μάλλον τότε ετοιμαζόμενη Παλιγγενεσία⁴¹. Έγραφε για το Ρήγα (σελ. 82-85, εκδ. Γ. Βαλέτα):

«Αυτός ο αξιάγαστος ανήρ ήτον εστολισμένος από τη φύσιν με όλας τα χάριτας των μεγάλων υποκειμένων, ευφυής, αγχίνους, ωραίος τω σώματι και ωραιότερος τω πνεύματι, δίκαιος...αληθής φιλέλλην και

³⁷ Α. Κοραής, **Διάλογος δύο Γραικών**, (1805)

«- Κλεάνθης: Διατί όχι Ρωμαίους, ως ονομαζόμεθα έως τώρα;

- Αγαθοκλής: Οι πρόγονοί μας ονομάζοντο το παλαιόν Γραικοί, έπειτα έλαβον το όνομα Έλληνες...από Γραικόν τινα, όστις είχε το όνομα Έλλην...

Επίσης στο: **Σάλπισμα Πολεμιστήριον** (1801)

Χειραγωγία των Παίδων(1810)

Μαρία Μαντουβάλου, κείμενα, σελ. 81.

³⁸ Αριστοτέλης, **Μετεωρολογικά**, 352 a-b « περί την Ελλάδα την αρχαίαν (ένθα) ώκουν οι καλούμενοι τότε μεν Γραικοί νυν δε Έλληνες».

³⁹ Αδ. Κοραής, **Αδελφική Διδασκαλία** (1798)

(Μ.Μαντουβάλου, **Ο Κοραής**, 194-96):Του αθώου αίματος η έκχυσις...αντί να καταπλήξη τους Γραικούς θέλει μάλλον τους παροξύνει εις εκδίκησιν.

⁴⁰ Μ.Μαντουβάλου, Αδαμάντιος Κοραής, ο συγγραφέας της Ελληνικής Νομαρχίας.

⁴¹ Ανωνύμου Έλληνας, **Ελληνική Νομαρχία** (1806), επιμ. Γ. Βαλέτα, σελ.82-85. Ο Ρήγας χαρακτηρίζεται Φιλέλλην, Φιλόπατρις (σελ. 82-83).

φιλόπατρις (σελ. 82-830. Ο Π. Π. Γερμανός του αναγνώρισε το ρόλο του πρωτεργάτη γράφοντας: «Περί το τέλος του 18^{ου} αιώνας ανεφάνη εις **τολμηρός ανήρ, Ρήγας επωνομαζόμενος...**όστις εστοχάσθη να ενσπείρη γενικώς εις το έθνος τον ενθουσιασμόν της Ελευθερίας και επέτυχε»⁴². Οι δημιουργοί του 1821⁴³ και ο πρώτος Κυβερνήτης⁴⁴ αποδέχτηκαν επίσημα την εθνική επωνυμία (Έλληνες, Γραικοί) τους όρους αυτοπροσδιορισμού που είχαν αναβιώσει με τη φιλολογική γραφίδα του Κοραή⁴⁵ και τα βαμμένα με το αίμα του Ρήγα επαναστατικά κείμενά του⁴⁶.

Έτσι παρατηρούμε ότι ο εθνικός αυτοπροσδιορισμός των Νεοελλήνων εμφανίστηκε σε εποχήν αναζήτησης εθνικής ενότητας και ελευθερίας και οδήγησε σε ανασύνδεση με το απώτερο ιστορικό παρελθόν για τη διαμόρφωση νέας εθνικής συνείδησης κατά τις παραμονές του Αγώνα της Παλιγγενεσίας. Δυο από αυτούς τους πρωτεργάτες –με ρόλους διαφορετικούς- ο Ρήγας⁴⁷ και ο Κοραής.

⁴² Π.Π.Γερμανού, **Απομνημονεύματα**, (Προλεγόμενα: Γ.Ι.Παπούλα, επιμέλεια Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, εκδ. «Δρομεύς», εν Αθήναις 1900), σελ. 16.

⁴³ **Φιλική Εταιρεία** (επιμ. Τάσου Βουρνά, εκδόσεις «Τολίδη») σελ. 41 (αφού γνωρίσεις έναν Έλληνα...), σελ. 77 (Φιλόμουσος και Φιλάνθρωπος Γραικική Εταιρία), σελ. 97 (Γενναίοι πλοίαρχοι της Ελλάδος...), σελ. 194 (Γραικοί γενναίοι...). Η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (1-1-1822) άρχιζε έτσι: «Το ελληνικόν έθνος...κηρύττει σήμερα...την Πολιτικήν αυτού ύπαρξιν και ανεξαρτησίαν», (Προοίμιο στο Σύνταγμα της Επιδάουρου).

⁴⁴ Ιω. Καποδίστρια, «**Υπόμνημα περί της τύχης των Ελλήνων**», (17-Ιουλίου 1821 στο: Παύλου Πετρίδη, **Η Ευρωπαϊκή Πολιτική του Ιωάννη Καποδίστρια**, εκδ. «Τολίδη», 1988, σελ. 167 κ.π.

⁴⁵ Διάλογος δυο Γραικών (1805)

⁴⁶ Ρήγα Βελεστινλή, **Τα Επαναστατικά: Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, Ο Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός** (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, 1994).

⁴⁷ Μερικά ειδικά βοηθήματα για τη ζωή και το έργο του Ρήγα: Λέανδρου Βρανούση, **Ρήγας**, «Βασική Βιβλιοθήκη», αρ. 10. Απ. Β. Δασκαλάκη, **Μελέται περί τον Ρήγα**, Αθήναι 1964, Νικόλαος Ι. Πανταζόπουλος, **Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή**, (έκδοση της «Εταιρείας Μελέτης Φερών – Βελεστίνου – Ρήγα»). C.M.Woodhouse, **Ρήγας Βελεστινλής**, εκδόσεις «Παπαδήμα», 1997 (Μετάφραση Νίκου Νικολούδη).